

ZLOUPOTREBA NERAZLIKOVANJA VJERE I RELIGIJE

Nusret Isanović

O naslovnoj temi nisam nikada javno govorio, niti kompleksno i interpretativno mislio. Riječ je, bez dvojbe, o vrlo složenoj i mnogoznačnoj temi. Osim što nas susreće sa duhovnom situacijom svijeta u kojem jesmo, napose, sa našom neposrednom bosansko-hercegovačkom zbiljom, te ozbiljnim intelektualnim zahtjevom da ih se misli; ona budi odgovornost i propituje vlastito *vjerujem*, naš egzistencijalni i moralni stav.

Valjano razumijevanje ove teme nužno pretpostavlja nekoliko bitnih distinkcija a, čini mi se, jedna od najvažnijih je ona između pojmova *vjera* i *religija*. Iako je ovu distinkciju teško dosljedno provesti, osobito u jednom gotovo usputnom diskursu kakav jeste trenutno izričući, iznijet ću tek nekoliko naznaka u vezi s tim. Riječ je o pojmovima koji se najčešće razumijevaju kao veoma slični, gotovo istoznačni. Odisti, njihovu duhovnu, religijsko-religioznu i kulturnu realnost vrlo je teško dosljedno i uvijek smisleno razlikovati. Pa ipak, mnogo je kulturologa, religiologa, teologa i filozofa koji razaznaju fundamentalnu sadržajnu i fenomenološku razliku između *vjere* i *religije*. Neki od njih smatraju da ta razlika seže gotovo do semantičke ambivalentnosti, čak do potpune opreke i uzajamnog potiranja.

Napokon, da postavimo pitanje: što je vjera? a što religija? te da, makar i djelomično, pokušamo na njih odgovoriti.

Uobičajena određenja poput onih da je religija (lat. *religio*, od *religare* – povezivati, okupljati) sustav vjerovanja, etičkih vrijednosti i čina kojima čovjek izražava svoj odnos prema Svetom, a da je vjera nadnaravna krijepest kojom vjerujemo u Boga ili osobno iskustvo susreta s Njim neće nam mnogo ovdje pomoći.

Jedno od najprikladnijih određenja vjere u kontekstu zadate teme, moglo bi biti slijedeće: *vjera je ono što je sam Uzvišeni Bog objavio čovjeku kao Svoju Uputu kako bi bez nanosa ljudske (samo)volje mogla biti ozbiljavana u svijetu njegovog vremenog postojanja*. Ona jeste neposredna predanost i potčinjenost Božijoj volji. U istom slijedu religija se definira kao ono što je čovjek učinio od vjere, od primordijalne Božije Upute i kao takva jeste ljudski nanos na čisto tlo vjere. U nesrazmjeru razvoja religije i apsolutizaciji njenih vremenih i institucionalnih kategorija gube se temeljne vrijednosti vjere; Bog biva potisnut čovjekom, njegovim neznanjem i zaboravom. Religija postaje mjera stvari, koja u ime Božije producira svjetove po vlastitoj želji. Jasnije prevedeno u jezik naše teme moglo bi se reći da se prva instrumentalizacija vjere događa već u obzorjima same religije, te da je ona počelno ishodište svake buduće instrumentalizacije. Ovako shvaćena, religija takođe postaje medij mnogolikih instrumentalizacija, od kojih je vjerovatno najprisutnija politička.

Razliku između *vjere i religije* moguće je sasvim precizno izvoditi i u obzorjima islama.

Kada se želi predstaviti punina islama koriste se, u skladu sa poznatim Vjerovjesnikovim (a. s.) hadithom, tri temeljna pojma: *al-islam*,¹ *al-iman*² i *al-ihsan*.³

Za nas su ovdje osobito interesantna značenja što ih imaju riječi iman i islam. Iman je zapravo vjera. Mjesto njenog obitavanja nije razum niti osjetilo; još manje neka (religiozna) institucija. Njen topos je srce. A srcem ne može upravljati niti posredovati njegov odnos prema Bogu bilo koji čovjek ili institucija. Ono je u vlasti Božijoj i izmiče svakoj ovosvjetskoj sili. Stoga u vjeri, kao nemjerljivom Božijem daru čovjeku, kao vrhunaravnoj *milosti* nema mjesta manipulaciji i licemjerju.

¹ *Al-islam je ponajprije definiran: shahadatom, svjedočenjem jednosti Božije i Muhammedovog (a. s.) poslanstva; propisanim dnevnim Bogoštovljem; postom tokom Ramadhana; hodočašćem Mekke te davanjem zakata.*

² *Al-iman je određen vjerom u Boga, Njegove poslanike, (sve objavljene) Knjige, Melek i Dan susreta s Bogom*

³ *Al-ihsan označava vjerovanje takvom prisutnošću duha, osvjedočenjem i usresređenošću kao da Ga se vidi. On podrazumijeva takvu krijepest ili ljepotu duše koja omogućuje čovjeku život u potpunom skladu s Božijom Voljom.*

Najjednostavnije značenje riječi islam jeste predanost, pokornost, poslušnost. Međutim, neki islamski mislioci poput al-Gazalija skloni su misliti kako je riječ tek o vanjskoj, formalnoj predanosti i pokornosti, a ne nužno i o zbiljskoj. Da bi neka osoba bila muslimanom dovoljno je formalno očitovati pripadanje islamu, a da bi bila mu'min nužno je unutarnje osvjedočenje. Stoga je moguće da neko pripada islamu, a da pri tome ne bude mu'min (onaj čije je srce ispunjeno nepokolebljivom vjerom u Boga Uzvišenog).

Nakoliko razina instrumentalizacije religije

Instrumentalizacija religije je mnogolika i posvudašnja; događa se u nekoliko temeljnih područja: vanjskom ili *ad extra*, unutarnjem ili *ad intra*, te u relaciji jedne religije prema drugoj.

Područjem instrumentalizacije *ad extra* dominira politika i različiti oblici ideološke svijesti, a to je, po svemu sudeći, prostor koncentracije najveće svjetovne moći. Međutim, instrumentalizacija je na djelu i u, tradicionalno suptilnijim područjima javnog života kakvim su zahvaćeni obrazovanje, kultura i karitativne djelatnosti, te elektronski i informatički mediji, što suvremena intelektualna percepcija i diskurs koji je prati često gube iz vida.

Religija često instrumentalizira samu sebe potčinjavajući svojim svjetovnim ciljevima i one vrijednosti koje su u osnovi njene svetosti, u osnovi njenog duhovno-religioznog dostojanstva. Stoga se nerijetko događa da su religije u funkciji segregacije i aparthejda, da podržavaju totalitarne, fašističke ili na ekstremnom nacionalizmu zasnovane režime, olahko slijedeći logiku *utilitarnog pragmatizma*; umjesto da potiču ljubav među ljudima, one generiraju mržnju, umjesto da šire razumijevanje, snošljivost i prihvatanje 'drugoga' u onome što on jeste, one ustrajavaju na očitim samoobmanama, te oblikuju neprijateljstva prema pripadnicima drugih religija, do toga da potiču, planiraju i posvećuju zločine.

Jedna religija, takođe, često instrumentalizira drugu religiju predstavljajući je, primjerice, kao nedostojnu suvremenosti, civilizacijski inferiornu i kulturno nedovoljno artikuliranu, oskudne humanosti i duhovno-vjerske potrošenosti, kako bi se vlastitim sljedbenicima predstavila nadmoćna, jedino ispravna, izvorno Božanska i nepogrešiva.

Mnogi su vidovi instrumentalizacije u svakom od pomenutih područja, od kojih ću naznačiti samo neke.

Nužnost dijaloga među religijama i građenja zajedničke, makro ili svjetske etike odgovornosti

U kontekstu ovdje razmatrane teme čini mi se na kraju vrlo prikladnim spomenuti neke stavove jednog od najvećih kršćanskih mislilaca današnjice, Hansa Kunga, inače zagovornika, ustrajnog i hrabrog svjedoka *ekumenske teologije za mir*. Kung smatra da su religije najodgovornije za mnoga zla što se danas događaju u svijetu. One su nedvojbeno sukrive za brojne ratove, mržnje sa vrlo prepoznatljivim i razornim učincima, za brojne nesporazume između naroda i njihovih kultura u današnjem svijetu. Mnogi ratovi što su vođeni u prošlosti - dakako i oni što su vođeni u XX stoljeću, stoljeću posvemašnje sekularizacije - mogli su biti izbjegnuti ili ne bi imali ni približno onolike razmjere stradanja i razaranja da su se religije iskreno angažirale u njihovom sprečavanju. Kung čak smatra da religije nisu uvijek bile politički instrumentalizirane; one su često poticale rat ili ga prešutno odobravale zbog svojih vlastitih interesa i religioznih ciljeva. Po njemu su religije "u razornom beskrajno mnogo pružile i još uvijek pružaju." Ratovi, kao i brojne druge nevolje našega svijeta bile bi bez dvojbe izbjegnute ili znatno umanjene da se kao put rješenja odabire dijalog, ponajprije dijalog među religijama, te da religije istinski jesu za mir. Stoga je vrlo važno da religije posvijeste svoju, nemjerljivo značajnu, ulogu u svijetu te da preuzmu odgovornost za njegovu budućnost.

Odgovornost za mir u svijetu, za njegovu budućnost ne mogu više preuzeti znanost, filozofija niti politika. One su poodavno izgubile etički supstrat, te su ostale bez zbiljskog duhovnog i moralnog kredibiliteta. Stoga, zaključuje Kung, **"nema mira među narodima bez mira među religijama, a nema mira među religijama bez dijaloga među religijama."**

Da bi religije prispjele za zrelost dijaloga i zbiljski učestvovala u građenju mira među ljudima i narodima one moraju, uvažavajući *kriterij istine* kao najosjetljivije pitanje, kritički preispitati ono što jesu i to na dvostruk način - uvažavajući utemeljene i razborite kritike spolja i uzimanjem mjere na vlastitim ishodištima.

Religije same moraju ustanoviti koliko su bile nevjerne sebi, vlastitim ishodištima i usaglasiti se sa svojim mjerodavnim svetim spisima: Jevreji i kršćani sa Biblijom, muslimani sa Kur'anom, a Hindusi sa Bhagavadgitom, te sa naukom svojih osnih ličnosti: Mojsijem, Isusom, Muhammedom (neka je Božiji mir na njih).

Čovječanstvo nipošto sebi ne može više dopustiti da religije ne budu u funkciji mira, da potiču fanatizam, a ne traže pomirenje, da iskazuju superiornost, a da ne vode dijalog. Religije moraju istinski biti u službi Boga, dobra i čovječanstva, a da bi to bile one moraju međusobno razgovarati, razumijevati se i surađivati s ciljem utemeljenja i svjedočenja *svjetskog ethosa*, kao nove nade za budućnost našega svijeta, koji je – valjda je to danas sasvim jasno – zajedničko obitavalište za sve ljude bez obzira kojoj oni religiji pripadali.